

ОКУ Білгород-Дністровське медичне училище

Доповідь на тему:

« Роль викладачів у профілактиці та корекції девіантної поведінки підлітків»

**Підготовлена викладачем
Основи психології та
міжособове спілкування
Ванюшкіною О.А.**

Зміст

Введення

Глава I. Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема

1.1 Поняття девіантної поведінки

1.2 Причини і наслідки девіантної поведінки підлітків

1.3 [Акцентуації характеру](#) і девіантна поведінка

1.4 Наркоманія

1.5 Куріння

1.6 Пияцтво і [алкоголізм](#)

1.7 Суїцидальна поведінка

1.8 Правопорушення

Глава II. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків

2.1 Основні підходи до профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків

2.2 Корекційна програма

Висновок

Введення

[Сучасний підліток](#) живе в світі, складному за своїм змістом і [тенденціям соціалізації](#). Це пов'язано, по-перше, з темпом і ритмом техніко-технологічних перетворень, що пред'являють до зростаючим людям нові вимоги. По-друге, з насиченим [характером](#) інформації, яка створює масу «шумів», глибинно впливають на підлітка, у якого ще не вироблено чіткої життєвої позиції. По-третє, з екологічними і економічними кризами, що вразили наше [суспільство](#), що викликає у дітей [відчуття](#) безнадійності і роздратування (при відсутності почуття особистої відповідальності) через те, що старші покоління залишають їм таку спадщину. Напружена, нестійка соціальна, [економічна](#), [екологічна](#), [ідеологічна](#) обстановка, що склалася в даний час в нашому суспільстві, обумовлює зростання різних відхилень в [особистісному](#) розвитку і поведінці зростаючих людей. Серед них особливу тривогу викликають не тільки прогресуюча відчуженість, підвищена [тривожність](#), духовна спустошеність дітей, але і їхній цинізм, жорстокість, агресивність. Найбільш гостро цей [процес](#) проявляється на [межі](#) переходу дитини з дитинства у дорослий стан - у підлітковому віці. У молодих людей бурхливо розвивається почуття протесту, часто неусвідомленого, і разом з тим росте їх індивідуалізація, яка при втраті загальносоціальної зацікавленості веде до егоїзму. [Підлітки](#) більше за інших вікових груп страждають від нестабільності соціальної, економічної і моральної обстановки в країні, втративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях і ідеалах, - старі зруйновані, нові - не створені.

Таким чином, на сьогоднішній день у нашому суспільстві є серйозний дефіцит позитивного впливу на зростаючих дітей. Причому проблема важких підлітків, яка впливає на суспільства в цілому, викликає як глибоке занепокоєння педагогів, батьків, так і гострий науково-практичний інтерес [психологів](#), тому поза сумнівом, що для вирішення проблем підлітків і надання їм [психологічної](#) допомоги необхідно знати їх [психологічні](#) особливості. Підлітковий вік є одним із самих складних періодів в онтогенезі людини. У цей період відбувається не тільки [перебудова](#) раніше сформованих [психологічних](#) структур, але виникають нові освіти, закладаються основи свідомого поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок.

Багатопланове [психологічне](#) дослідження цієї проблеми у вітчизняній [психології](#), по суті, тільки починається, хоча окремі питання вивчення поведінки важких підлітків привертало увагу багатьох авторів, знайшовши відображення у ряді робіт.

Глава I. Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема

1.1 Поняття девіантної поведінки

Девіантна поведінка визначається як поведінка, що відхиляється, тобто як окремі вчинки або система вчинків, що [суперечать](#) загальноприйнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам.

Для характеристики поведінки, що відхиляється використовують такі спеціальні [терміни](#), як "делінквентність" і "девіантність". Під делінквентною поведінкою розуміють ланцюг проступків, повинностей, дрібних правопорушень, що відрізняються від [кримінальних](#), тому що [кримінально](#) караних, серйозних правопорушень і [злочинів](#). Під девіантністю розуміється відхилення від прийнятих у суспільстві норм. В обсяг цього поняття включаються як делінквентное, так і інші порушення поведінки (від ранньої алкоголізації до суїцидних спроб).

За іншою класифікацією, всі порушення поведінки підлітків діляться на дві великі групи: делінквентное поведінку, яка проявляється при взаємодії з [суспільством](#) в цілому та агресивна поведінка

До соціальних відхилень корисливої спрямованості відносять [правопорушення](#) та проступки, пов'язані з прагненням незаконним шляхом отримати [матеріальну](#), грошову і майнову вигоду ([розкрадання](#), хабарі, крадіжки, [шахрайство](#) і т.д.).

Соціальні відхилення агресивної орієнтації проявляються в діях, спрямованих проти особистості (образи, [хуліганство](#), побої, [згвалтування](#), вбивство).

Соціальні відхилення корисливого і агресивного типу можуть носити як вербальний ([образа](#) словом), так і невербального [характеру](#) (фізичний вплив) і виявлятися на рівні як докріміногенном, так і посткріміногенном. Тобто у вигляді проступків та аморальної поведінки, що викликають [моральне](#) засудження, і у вигляді злочинних кримінально-караних дій.

Відхилення соціально-пасивного типу виражаються в прагненні до відмови від активної життєдіяльності, ухиленні від своїх громадянських обов'язків, обов'язку, небажанні вирішувати як особистісні, так і соціальні проблеми. До таких роду проявів можна віднести ухилення від [роботи](#), [навчання](#), бродяжництво, вживання алкоголю, [наркотиків](#), токсичних засобів, погружаючих у світ штучних ілюзій і руйнують психіку. Крайній прояв соціально-пасивної позиції - самогубство, суїцид.

Особливо велике поширення як у нас в країні, так і за кордоном отримала така форма соціально-пасивних відхилень, як вживання наркотиків і токсичних засобів, що веде до швидкого і незворотного руйнування психіки і організму. Така поведінка отримало на Заході назву - саморуйнуючої поведінки.

Поведінка, що відхиляється є результатом несприятливого психосоціального розвитку і порушень [процесу](#) соціалізації, що виражається в різних формах дитячо-підліткової дезадаптації вже у досить ранньому віці .

Дитячо-підліткової дезадаптація проявляється в складнощах засвоєння соціальних ролей, навчальних програм, норм та вимог соціальних інститутів (сім'ї, школи і т.д.), що виконують [функції](#) інститутів соціалізації.

У залежності від природи і характеру дезадаптації виділяють патогенну,

психосоціальну і соціальну дезадаптацію, які можуть бути представлені як окремо, так і в складному поєднанні.

[Патогенна](#) дезадаптація викликана відхиленнями та [патологіями](#) психічного розвитку та нервово-психічними захворюваннями, в основі яких лежать функціонально-органічні ураження центральної нервової системи. У свою чергу патогенна дезадаптація за ступенем і глибині свого прояву може носити стійкий, хронічний [характер](#) ([психози](#), [епілепсія](#), [шизофренія](#), [олігофренія](#) і т.д.) в основі яких серйозні органічні ушкодження центральної нервової системи. Психосоціальна дезадаптація пов'язана з статево та індивідуально-психологічними особливостями дитини, підлітка, які обумовлюють їх певну нестандартність, трудновоспитуємость, потребують індивідуального педагогічного підходу, а в окремих випадках - спеціальних корекційних психологічних програм. За своєю [природою](#) і характером різні форми психосоціальної дезадаптації також можуть ділитися на стійкі і тимчасові, нестійкі форми.

Стійкі форми психосоціальної дезадаптації можуть виникнути за рахунок таких індивідуально-психологічних особливостей, як [акцентуації характеру](#), як неадекватна [самооцінка](#), порушення емоційно-вольової та емоційно-комунікативної сфер (недостатня [емпатія](#), розгальмування, або [патологічна](#) сором'язливість і т.д.).

До тимчасових нестійким формам психосоціальної дезадаптації можна, насамперед, віднести психофізіологічні особливості кризових періодів розвитку, і, перш за все [криза](#) підліткового віку.

Підлітковий вік досить важкий як для оточуючих, так і для самого підлітка і веде до різних, і, як правило, тимчасовим проявам дезадаптації.

Тимчасові форми психосоціальної дезадаптації можуть також бути викликані різними [конфліктними ситуаціями](#) в школі, з однолітками, переживаннями першої закоханості і т.д. Подолання психосоціальної дезадаптації підлітка перш за все вимагає великого педагогічного такту дорослих, вчителів та батьків. При [педагогічній](#) занедбаності, незважаючи на відставання в навчанні, пропуски уроків, [конфлікти](#) з вчителями і однокласниками, у підлітків не спостерігається різкої деформації ціннісно-нормативних уявлень.

Для них високою залишається цінність праці, вони орієнтовані на [вибір](#) і отримання професії (як правило, робочої), для них небайдує громадську думку оточуючих.

При соціальної занедбаності поряд з асоціальною поведінкою різко деформується система ціннісно-нормативних уявлень, ціннісних орієнтації, соціальних установок, формується негативне ставлення до праці, установка і прагнення до нетрудових доходів і "красивого життя" за рахунок сумнівних і незаконних засобів до [існування](#).

Однак, як серед неповнолітніх, так і серед дорослих [злочинців](#), число осіб з чітко сформованої антигромадської системою цінностей і негативними ціннісно-нормативними уявленнями досить незначне. І велика частина людей з поведінкою, що відхиляється зберігає уявлення про загальнолюдські цінності і нормах моралі, проте з різних причин не може керуватися цими нормами в своїй поведінці, або виправдовує себе і свої соціальні відхилення різними захисними

мотиваціями.

Помітну роль у [мотивації](#) важких підлітків відіграють почуття та [емоції](#) негативного характеру: гнів, [страх](#), помста, ворожість і т.п. [Агресивна поведінка підлітків](#), пов'язане з цими [емоціями](#), виражається у бійках, побої, образи, тілесних ушкодженнях, [вбивствах](#), почасти в згвалтуванні, у пошкодженні або знищенні майна .

1.2 Причини і наслідки девіантної поведінки підлітків

Поведінка деяких дітей і підлітків звертає на себе увагу порушенням норм, невідповідністю, одержуваням порад і рекомендацій, відрізняється від поведінки тих, хто укладається в нормативні вимоги сім'ї, школи і суспільства. Це поведінка, що характеризується відхиленням від прийнятих моральних, а в деяких випадках і правових норм називають девіантною. Воно включає антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні протиправні і аутоагресивні (суїцидальні і самоповреждаючі) вчинки. Вони за своїм походженням можуть бути обумовлені різними відхиленнями у розвитку особистості та її реагування. Найчастіше це поведінка - реакції дітей і підлітків на важкі обставини [життя](#). Воно знаходиться на межі норми і хвороби і тому має оцінюватися не тільки педагогом, а й лікарем. Можливість появи відхилень у поведінці пов'язана також з особливостями фізичного розвитку, умовами виховання та соціального оточення.

Оцінюючи своє [тіло](#), [підліток](#) констатує свою фізичну [перевагу](#), норму чи неповноцінність і робить висновок про свою соціальну цінність. [Розуміння](#) свого тіла - це переломлення у свідомості власних [здібностей](#), а також сприйняття та оцінок оточуючих. Може виникнути пасивне ставлення до фізичної слабкості, чи [бажання](#) компенсувати свої недоліки в іншій сфері, або спробувати їх виправити, швидке зростання під час статевого дозрівання призводить до зміни скелета. Запізнення формування нервово-м'язового апарату при цьому може порушити координацію рухів, що проявиться в недолугості. Натяжки або закиди оточуючих, але приводу зовнішності або незручності викликають бурхливі афекти, спотворюють поведінку. Акселерірованая рослі [хлопчики](#) переконані у своїй мужності і силі. Вони можуть не боротися за повагу оточуючих. Їх впевненості в собі сприяє і те, що їх сприймають як тямущих. У зв'язку цим вони тримаються більш [природно](#), більш слухняним і вимагають до себе менше уваги. Відстають у розвитку, худі і низькорослі хлопчики оточуючим представляються маленькими, незрілими і непристосованими. Вони відчують потребу в опіці, виявляють бунтівливість. Щоб змінити несприятливе враження [про себе](#), вони змушені постійно виявляти винахідливість, підприємливість, "хоробрість", перебувати на очах, і своїми "досягненнями" доводити свою корисність і навіть незамінність у групі, до якої належать. Така активність призводить до труднощів [спілкування](#) та емоційної напруги, які створюють умови для девіантної поведінки.

Статеве дозрівання також впливає на поведінку. При передчасному статевому розвитку в одних випадках виникають переважно емоційні розлади, в інших - порушення поведінки (претензійність, запальність, агресивність) розлад потягів; особливо сексуального. При затриманому статевому розвитку з'являються

повільність, незібраність, невпевненість, імпульсивність і труднощі пристосування.

Виникнення девіантної поведінки може бути зумовлено психологічними особливостями. У молодших підлітків відзначаються диспропорції в рівні і темпах розвитку особистості. З'являється відчуття дорослості призводить до завищеного рівня домагань, Емоційність стає нестійкою, відрізняється різкими [коливаннями](#) настрою, швидкими переходами від екзальтації до зниженому настрою. При зіткненні підлітка з нерозумінням його прагнень до самостійності, а також у [відповідь](#) на критику фізичних здібностей чи зовнішніх даних виникають спалахи афекту. Найбільш нестійкий настрій відзначається в 11-13 років у [хлопчиків](#) і в 13-15 років у дівчаток. На цей же вік припадає найбільш виражене впертість. Старших підлітків хвилює [право](#) на самостійність, вони шукають своє місце в житті. Відбувається диференціація здібностей, інтересів, виробляється [світогляд](#), визначається психосексуальну орієнтація. Однак цілеспрямованість і наполегливість у цьому віці все ще уживаються з імпульсивністю і нестійкістю. Надмірна самовпевненість і категоричність поєднуються з чутливістю і невпевненістю у своїх силах. Прагнення до широких контактів уживається з [бажанням](#) бути на самоті, безцеремонність з сором'язливістю, [романтизм](#) з [прагматизмом](#) та цинізмом, потреба в ніжності з садизмом.

[Розвиток](#) особистості підлітка відбувається під впливом культури і суспільства, які виховали його, пов'язане з соціально-економічним становищем і підлогою. Статеве дозрівання у сучасних підлітків завершується раніше настання соціальної зрілості, наявна [свобода вибору](#) життєвого шляху подовжує час пристосування. При цьому соціальне дозрівання відбувається нерівномірно і залежить від завершення освіти, [матеріальної](#) незалежності або настання повноліття. [Підліток](#) в деяких сферах життя може виявитися непристосованим і важко пережити свою неспроможність. Наприклад, маючи в своєму розпорядженні авторитетом у групі спортсменів, підліток може виявитися зовсім незрілим у взаєминах з особами протилежної статі.

Протягом життя підлітка відбувається розширення діапазону соціальних ролей: учня, учасника самодіяльності, члена спортивної команди і т.д. Проте їх освоєння відбувається дуже важко, це може привести до великої емоційної напруги і порушення поведінки. Серед поведінкових порушень можуть бути наступні:

[Гіперкінетичний розлад поведінки](#). Воно характеризується недостатньою наполегливістю в діяльності, що вимагає розумової напруги, [тенденцією](#) переходити від одного заняття до іншого, не завершуючи жодного з них, поряд зі слабо регульованою і надмірною активністю. З цим можуть поєднуватися безрозсудність, імпульсивність, схильність потрапляти в [нещасні випадки](#), отримувати [дисциплінарні стягнення](#) через необдуманого чи що викликає порушення правил. У взаєминах з дорослими не відчувають дистанції, діти їх не люблять, відмовляються з ними грати. Може бути, навіть розлад поведінки і занижена самооцінка.

[Розлад поведінки, обмежується родиною](#). Воно включає антисоціальна або агресивна поведінка (протестуюче, грубе), що виявляється тільки вдома у

взаєминах з батьками і родичами. Може [мати](#) місце крадіжку з будинку, руйнування речей, жорстокість по відношенню до них, підпали будинку. Несоціалізованими розлад поведінки. Характеризується поєднанням наполегливої антисоціального чи агресивної поведінки з порушенням соціальних норм і зі значними порушеннями взаємин з іншими дітьми. Воно відрізняється відсутністю продуктивного спілкування з однолітками і проявляється в ізоляції від них, відкиданні ними або непопулярність, а також у відсутності друзів або емпатичних взаємних зв'язків з ровесниками. По відношенню до дорослих проявляють незгоду, жорстокість і обурення, рідше взаємини хороші, але без належної довірливості. Можуть бути супутні емоційні розлади. Зазвичай дитина чи підліток самотній. Типова поведінка включає войовничість, хуліганство, вимагання або напад з насильством і жорстокістю, непослух, грубість, індивідуалізм і опір авторитетам, важкі спалахи гніву і неконтрольованої люті, руйнівні дії, підпали, Соціалізоване розлад поведінки. Воно відрізняється тим, що стійке асоціальна (злодійство, брехливість, прогули школи, втечі з дому, вимагання, грубість) або агресивна поведінка виникає у товариських дітей та підлітків. Часто вони входять до групи асоціальних однолітків, але можуть бути і в складі неделінквентной компанії. З дорослими, що представляють владу, відносини погані.

Змішані, поведінкові і емоційні розлади поєднання стійко агресивного асоціальної або зухвалої поведінки з вираженими симптомами депресії або тривоги. В одних випадках вище описані розлади поєднуються з постійною [депресією](#), що виявляється сильним [стражданням](#), втратою інтересів, втратою задоволення від живих, емоційних ігор та занять, в самозвинувачення і безнадії. В інших - порушення поведінки супроводжуються тривогою, боязкістю, страхами, нав'язливими або переживаннями через свого здоров'я. Делінквентне поведінку. Подразумеваються проступки, дрібні провини, не досягають ступеня [криміналу](#), караного в судовому порядку. Воно проявляється у формі прогулів класних занять, спілкування з антисоціальними компаніями, хуліганства, [знуцання](#) над маленькими і слабкими, вимагання грошей, викрадення з [велосипедів](#) і мотоциклів. Нерідко зустрічаються шахрайство, спекуляція, домашні крадіжки. Причини соціальні - недоліки виховання. У 30% -80% делінквентна дітей - неповна сім'я, 70% підлітків - з серйозними порушеннями характеру, 66% - акцентуантов. Серед лікарняних пацієнтів без [психозу](#) 40% з делінквентною поведінкою. У половини з них воно поєднувалося з психопатією. Втечі з дому та бродяжництво в третині випадків поєднуються з делінквентності. Четверть госпіталізованих - з пагонами. Перші паростки відбуваються в страху [покарання](#) або як реакція протесту, а потім перетворюються в умовно-рефлекторний стереотип. Пагони виникають: як наслідок недостатнього нагляду; з метою розваги; як реакція протесту на надмірні вимоги в сім'ї; як реакція на недостатню увагу з боку близьких; як реакція тривоги і страху на покарання; внаслідок фантазування і мрійливості; щоб позбавитися від [опіки](#) батьків чи вихователів ; як наслідок жорстокого поводження з боку [товаришів](#); як невмотивована тяга до зміни обстановки, якій передують нудьга, туга.

Рання алкоголізація і наркотизація (адиктивна поведінка). Це підлітковий еквівалент побутового пияцтва дорослих і почала наркоманії. У половині випадків алкоголізація і наркотизація починаються в підлітковому віці. Серед делінквентна підлітків більше третини зловживають алкоголем і знайомі з наркотиками. Мотиви вживання - бути своїм у компанії, цікавість, бажання стати дорослим або змінити свій психічний стан. Надалі випивають, приймають наркотики для веселого настрою, для більшої розкутості, самовпевненості і т.п. Про адиктивна поведінка можна судити спочатку по появі психічної (бажанням пережити підйом, забуття) залежності, а потім і фізичної залежності (коли організм не може функціонувати без алкоголю чи наркотику). Поява групової психічної залежності (прагнення напиватися при кожній зустрічі) - загрозливий попередник алкоголізму. Прагнення підлітка знайти привід для випивки або наркотизації, постійний пошук спиртосодержащих напоїв або наркотиків, вже - рання ознака алкоголізму, а в інших випадках залежно від наркотику.

Девіації сексуальної поведінки. У підлітків недостатньо усвідомлене і підвищений статевий потяг. Ще не завершена статевая ідентифікація. Тому легко виникають відхилення в сексуальній поведінці. Особливо їм схильні підлітки з прискореним та уповільненим дозріванням. У перших сильний статевий потяг виникає задовго до соціальної зрілості, у других -

з'являється бажання самоствердитися, обганяючи однолітків в сексуальній активності. Крім того, що відстають у розвитку можуть стати об'єктом спокушання своїми старшими товаришами. Сексуальні девіації у підлітків залежать від ситуації і є минуцими. Серед них можуть бути визионізм (підглядання за оголеними), ексгібіціонізм (демонстрація своєї нагоги), маніпуляції зі статевими органами молодших дітей або тварин.

У міру дорослішання і при переході до нормального статевого життя девіації зникають повністю. При несприятливих випадках вони стають поганою звичкою і зберігаються разом з нормальним сексуальним поведінкою або відновлюються при відсутності нормального статевого життя, спокушає вплив. Якщо мастурбація з'являється до статевого дозрівання, досягає великої частоти, супроводжується невротичної симптоматикою або депресивними переживаннями через своєї поведінки, її слід розглядати як девіацію. Петтінг, тобто взаємні ласки без вчинення статевого акту, для досягнення оргазму, застосовується підлітками з метою уникнути дефлорації і вагітності.

Девіантною його можна вважати, якщо практикується до віку статевого дозрівання. Виникнення статевиx стосунків до повного фізичного дозрівання може розглядатися як девіація. Підлітковий проміскуїтет (неодноразова зміна партнерів і часті статеві зносини) - сексуальна девіація. Вона нерідко поєднується з алкоголізацією, яка у одних розгальмовує потягу, а у інших призводить до пасивної подчиняемості.

Минуций підлітковий гомосексуалізм зазвичай обумовлюється ситуацією. Часто він виявляється в закритих навчальних закладах, де зосереджуються підлітки однієї статі. У молодших підлітків ця девіація може обумовлюватися спокушанням, розбещенням, наслідуванням і примусом. Ця девіація частіше виявляється у підлітків чоловічої статі, ніж у дівчат. Можливість виникнення

минушого [гомосексуалізму](#) пояснюється недостатньою зрілістю статевого потягу. На відміну від істинного гомосексуалізму - завжди привабливий об'єкт протилежної статі.

Психогенне патологічне формування особистості. Це аномальне становлення незрілої особистості дітей та підлітків під впливом: потворного виховання і хронічних психотравмуючих ситуацій; важких переживань життєвих труднощів; зтяжних [неврозів](#); дефектів органів почуттів і тіла або хронічних захворювань. У їхньому розвитку відіграють роль неправильне виховання, в результаті чого нерідко приєднуються порушення поведінки.

Описані тут поведінкові порушення нерідко ставлять у безвихідь не тільки батьків, але і досвідчених педагогів, так як виховні заходи виявляються недостатніми для виправлення підлітків. У цих випадках можна досягти помітного успіху з допомогою [психологів](#), здатних розкрити дійсні причини розстроєного поведінки і дати необхідні рекомендації.

1.3 [Акцентуації характеру](#) і девіантна поведінка

Акцентуації характеру можуть лежати в основі формування девіантної поведінки у дітей та підлітків. Нижче ми розглянули типи акцентуацій зі сторін властивих їм тих чи інших форм девіантної поведінки.

Нестійкий тип.

З дитинства ці діти неслухняні, непосідчиві, всюди лізуть, але при цьому боягузливі, бояться покарань, легко підкоряються іншим дітям. Відразливі риси: безвольність, тяга до порожнього час проведення і розвагам, балакучість, хвастощі, угодовство, лицемірство, боягузтво, безвідповідальність. «Слабка ланка» цього психотипу: бездоглядність, безконтрольність, які іноді призводять до серйозних наслідків. Цьому типу властиві такі види девіантної поведінки як [кримінальний](#) (крадіжки, хуліганство), аддектівное поведінку.

Циклоїдний тип.

У дитинстві мало відрізняється від своїх однолітків періодами може бути незвичайно гучним, бешкетною, постійно щось робити, а потім знову стає спокійною і керованим дитиною. Під час спаду важче стає, і жити, і вчитися, і [спілкуватися](#) Компанії починають драгувати, ризик і пригоди, розваги і контакт втрачають свою колишню привабливість.

«Слабка ланка» цього психотипу: емоційне відкидання з боку значущих для нього людей і корінна ломка життєвих стереотипів.

Цьому типу властиві такі види девіантної поведінки:

1 фаза: [кримінальне](#) (правопорушення, хуліганство), аддектівное поведінку.

2 фаза: [суїцидальна поведінка](#) (у дитини виникає [думка](#) про власну нікчемності)

Гіпертимний тип.

Підлітки, що відносяться до цього психотипу, з дитинства відрізняються великою галасливістю, товариськістю, схильні до пустощів. У них немає сором'язливості, ні боязкості перед [незнайомими](#) людьми, їм не вистачає почуття дистанції у відношенні з дорослими. Відразливі риси: легковажність, готовність на безудержаний ризик, грубість, схильність до аморальних вчинків. «Слабка ланка» цього типу не переносить одноманітності, монотонної праці, що вимагає ретельного і кропіткої роботи, або різного обмеження

спілкування, його пригнічує [самотність](#) або вимушене неробство. Цьому типу властиво [кримінальна](#) поведінка (схильність до ризику, пошук нових [відчуттів](#), авантюризм).

Лабільний тип.

Діти здатні занурюватися в похмурий настрій через неласкаво слова, непривітного погляду, а приємні слова, хороша [новина](#) може підняти настрій. Для цього типу [характерний](#) крайній мінливість настрою, який міняється дуже часто і надмірно різко від незначних приводів. Також властиві такі риси як запальність, войовничість, схильність до конфліктів. Для цього типу [характерно](#) адекватне поведінка (віддає перевагу ейфорійні засоби), суїцидальну поведінку.

Астенічний тип.

З дитинства дитина часто вередує, плаче, боїться всього, його швидко стомлює навіть невелика кількість людей, тому прагне до самоти. У таких підлітків явно занижена самооцінка, не можуть при необхідності постояти за себе. «Слабка ланка»: раптові афективні спалахи через сильну стомлюваності і дратівливості. Для цього типу [характерні](#) такі види поведінки: афективний (різкі спалахи руйнівності), аутическое (його стомлює суспільство людей, [він](#) прагне до самоти).

Сентизивні тип

Дитина боїться, боїться самотності, темряви, тварин. Уникає активних і галасливих однолітків. Для цього типу характерно мстивість, полохливість, замкнутість, схильність до самобичеванню й самоприниження, розгубленість у важких [ситуаціях](#), підвищена уразливість і конфліктність на цьому ґрунті. Для цього типу характерні такі види поведінки як: аутическое (замкнутість, прагнення до усамітнення), суїцидальну.

Псіхастенічеській тип

У дитинстві виникають різні фобії - страх незнайомих людей, нових предметів, темряви, страх залишитися одному будинку або за зачиненими дверима. Схильність до нескінченних міркувань, наявність нав'язливих ідей, побоювань.

Шизофренік

Діти люблять грати одні уникають шумних дитячих забав, вважають за краще суспільство більш старших хлопців. Емоційно холодні, майже не висловлюють ніяких емоцій, байдужі до чужої біди, можуть бути навіть жорстокими. «Слабка ланка» не переносить ситуацій, в яких потрібно встановлювати [неформальні](#) емоційні контакти, і насильницьке вторгнення сторонніх людей у його внутрішній світ. Цьому типу характерні такі види поведінки суїцидальну і адекватне.

Епілептоїдний тип.

Для дітей цього типу властиві злобна реакція на тих, хто спробує оволодіти їх власністю, проявляється надмірна вимогливість, що приводить до дратівливості у зв'язку з поміченим не порядком. «Слабка ланка» практично не переносить підпорядкування і бурхливо повстає проти утиску своїх інтересів. Для цього типу характерні такі види поведінки як демонстративний суїцид і самоушкодження (як форма місця), адекватне поведінка (сильно пияцтво),

кримінальне, деликвентное.

Паранойяльний тип.

Діти цього прагнуть, у що б то не стало досягти бажаного, [характерна](#) агресивність, руйнівність, гнівливість, яка проявляється тоді, коли щось або хтось опиняється [на шляху](#) до досягнення поставленої мети; відсутність душевності у відносинах з людьми, авторитарність, надзвичайно честолюбні. Цьому типу характерно таку поведінку як агресивне.

Істероїдний тип.

Діти цього типу прагнуть до загального увазі і замилювання. Виявляється здатність до інтриг і [демагогії](#), брехливість і лицемірство, задержуватість і відчайдушність, необдуманий ризик. «Слабка ланка» нездатність переносити удари по егоцентризму, викриття його вигадок, а тим більше їх висміювання, що може призвести до гострих афектних реакцій і суїциду.

Гіпотівний тип.

Діти цього типу майже завжди мляві, ображені на всіх, на обличчі часто виражене невдоволення. Вони уразливі, ранимі, схильні шукати у себе нездужання, часто впадають в апатію, виявляються сумні думки. Для цього типу характерно аутическое поведінку.

Конформний тип.

Для дітей цього типу характерно: несамостійність, безвілля, майже повна відсутність критичності як щодо себе, так і свого найближчого оточення, що може послужити причиною аморальної поведінки. «Слабка ланка» не переносить крутих змін, ламання життєвого стереотипу. Позбавлення звичного оточення може послужити причиною реактивних реакцій. Для цього типу характерно кримінальне та деликвентное поведінка (групові правопорушення), аддектівное.

Таким чином, ми показали, що кожному типу характеру [відповідає](#) певний вид чи види девіантної поведінки. Соціальний педагог, який має справу з «важкими» дітьми, повинен володіти цією інформацією. Знаючи типи характеру, психологічні особливості кожного з них, форми девіантної поведінки, до яких вони схиляються і провокують причини, соціальний педагог зможе набагато більш ефективно будувати і профілактичну, і корекційну роботу. А, отже, зростуть шанси допомогти «важким» підліткам.

1.4 Особливості окремих психічних форм девіантної поведінки

До основних форм девіантної поведінки в сучасних умовах можна віднести:

1.4. Наркоманія

Наркотики відомі людству з незапам'ятних часів. Древні джерела свідчать про те, що наркотики вживалися в Месопотамії, Єгипті, Індії, Китаї за півтори тисячі років до нашої ери. Першими наркотиками були продукти опіумного маку та індійської коноплі. Вживання наркотиків, за загальним правилом, було долею «нижчих верств» .

Різновидом наркоманії є токсикоманія. До поширених наркотичних речовин відносяться:

1. Морфій і героїн - алколоїди опіуму;
2. Снодійні засоби, що включають так звані барбітурати;
3. Гашиш (анаша, план, марихуана);
4. Стимулюючі засоби, що володіють ефектом збудження нервової системи.
5. Кокаїн - алколоїд рослини коки.

Наркоманія - це захворювання, яке виявляється у фізичної або психологічної залежності від наркотиків, непереборному потяг до них, що поступово приводить організм до фізичного і психологічного виснаження.

Наркоманія має соціальні наслідки. Для злочинних елементів це легкий шлях добування грошей. Зловживання наркотиками веде до зростання смертності, особливо серед молоді та розвитку цілого «букету» соматичних і психічних захворювань.

На ґрунті наркоманії скоюються злочини, так як у стані «ломки» наркоман здатний на будь-який злочин. Придбання наркотиків стає тлом для здійснення ряду злочинів проти особистості: крадіжки, грабежу, розбою. Наркоманія негативно впливає на потомство. Діти народжуються з серйозними фізичними і психологічними відхиленнями, що в свою чергу веде до розпаду сім'ї. Наркоман деградує як особистість, так як рабська залежність від наркотиків змушує його робити аморальні вчинки.

Однією з психологічних суб'єктивних причин наркоманії є незадоволеність життям у зв'язку з самими різними обставинами: особистими труднощами, недоліками соціально-культурної сфери, невлаштований дозвілля, соціальна несправедливість, невлаштованість побуту, невдачами в навчанні або на роботі, розчарування в людях. Значне місце в етнології причин наркоманії займає особистість наркомана. Маються на увазі демографічні, вікові та соціально-медичні аспекти. Серед наркоманів переважають чоловіки. Інша важлива обставина - те, що цією недугою вражена, головним чином, молодь.

Мотиви наркоманії та токсикоманії:

1. Задоволення цікавості щодо дії наркотичної речовини;
2. Випробування почуття приналежності з метою бути прийнятим певною групою;
3. Вираз незалежності, а іноді ворожого настрою по відношенню до оточуючих;
4. Пізнання приносить задоволення нового, хвилюючого або таїть небезпеку

досвіду;

5. Досягнення «ясності мислення» чи «творчого натхнення»;

6. Досягнення почуття повного розслаблення;

7. Відхід від чогось гнітючого.

Живильним ґрунтом для наркоманії є мікросередовище. Велике значення відіграє родина, вуличне оточення. Поява хоча б одного наркомана у дворі, на вулиці, в школі на роботі, згубно впливає на оточуючих. Спочатку наркотики дають як частування, безкоштовно, потім в борг, потім вимагають [гроші](#).

[Токсикоманія](#) - захворювання, викликане споживанням токсичних речовин, тобто [таблеток](#) транквілізаторів, [кофеїну](#), отриманого від міцного чаю - Чигир, вдиханням ароматичних речовин побутової хімії. У стані сп'яніння крім ейфорії виникають зорові галюцинації.¹

1.5 Куріння

Однією з основних причин початку куріння, є цікавість. За даними опитування учнів старших класів; ПТУ і [студентів](#) молодших курсів інститутів, палити з цікавості почали [до 25%](#). Інша причина початку куріння у молодому віці - наслідування дорослим. У некурящих сім'ях курцями стають не більше 25% дітей, у курящих родинах, курців дітей перевищує 50%. У багатьох, куріння пояснюється наслідування кращим [товаришам](#) або героям [кіно](#) .

У поширенні цієї шкідливої звички має значення, своєрідне примус дітей до куріння з боку тих, що палять. У школах курці, вважають некурців боягузами, «матусиними» синочками не вийшли з-під опіки батьків, несамотійними.

Бажання позбутися такої думки товаришів, стати врівень із курцями, досягається за допомогою першої викуреної сигарети. Незалежно від характеру причин, які штовхнули на куріння, воно, як правило, повторюється. Бажання покурити, вдихнути аромат тютюнового диму і затягнутися приходять непомітно, але, на жаль, стає все більш сильним.

1.6 Пияцтво і алкоголізм

Між цими поняттями існують відмінності. Алкоголізм - патологічний потяг до спиртного і подальше соціально-моральної деградацією особистості. Пияцтво - це непомірне вживання алкоголю, яке разом із загрозою здоров'ю особистості, порушує її соціальну адаптацію .

Вибіркові обстеження показали, що на великих промислових підприємствах алкоголь вживається 99% чоловіків і 97% жінок. Найчастіше мотивом пияцтва є: розвага, вплив найближчого оточення, дотримання питних традицій, святкування пам'ятних дат, подружні, сімейні негаразди, неприємності на роботі.

Алкогольна залежність формується поступово і визначається складними вимірами, які відбуваються в організмі питушого людини. Потяг до спиртного проявляється в поведінку людини: підвищена метушливість у підготовці до випивки, «потирання рук», емоційна піднесеність. Чим більше «алкогольний стаж» тим менше задоволення приносить випивка.

На формування алкоголізму впливає кілька чинників: спадкові чинники, характер, індивідуальні властивості особистості та особливості навколишнього середовища. До факторів сприяє алкоголізації можна віднести низький рівень матеріального становища та освіта.

Розвитку алкоголізму у підлітків сприяє раніше прилучення до спиртного і формування «алкогольного мислення». У Тюмені при обстеженні дитячих садів було встановлено, що 30% дівчаток і 40% хлопчиків вже пробували пиво, а кожна п'ята дівчинка і кожен четвертий хлопчик пробували вино.

Якщо людина страждає якоюсь формою олегофренії, вродженим фізичним або психічним захворюванням, то в цьому випадку алкоголь виступає як компенсуючий фактор, що дозволяє нібито згладити дефекти особистості. Для молоді алкоголь засіб для розкріпачення і подолання сором'язливості, від якої страждають багато підлітків.

Алкоголізм - це поступальний захворювання, воно починається з побутового пияцтва і закінчується на клінічній ліжку. Для п'яниці зі стажем, щоб «зловити кайф» доза спиртного збільшується в 2-а 3-и рази в порівнянні з колишньою нормою. Надалі потяг до алкоголю набуває рис фізіологічної залежності, толерантність (переносимість) досягає максимуму, пристрасть до спиртного набуває патологічний характер. В організмі людини відбувається незворотний процес, організму потрібен спирт для обмінних процесів. На останній стадії алкоголізму поріг толерантності знижується, людині достатньо випити кухоль пива для хмелю.

Спиртне стає головним у житті. Людині вже все одно, що пити, з ким пити і скільки.

1.7 Суїцидальна поведінка

Суїцид - це свідоме позбавлення себе життя або спроба до самогубства.

Суїцидальна поведінка - це само руйнівну поведінку, до якого, крім того, можна віднести і такі форми девіантної поведінки, як [зловживання алкоголем](#), вживання наркотиків, вперте небажання лікуватися, керування [транспортном](#) у нетверезому вигляді, самокатування, свідома участь у бійках і війнах.

Суїцидальна поведінка у підлітків часто пояснюється відсутністю життєвого досвіду і невмінням визначити життєві орієнтири. Крім цих причин існують особливі причини. Поширені такі причини:

- Втрата коханої людини з найближчого оточення або зарозуміло відкинуте [почуття любові](#);
- Вражене почуття власної гідності;
- Крайнє перевтома;
- Руйнування захисних [механізмів](#) особистості в результаті [алкогольного](#) сп'яніння, вживання психотропних засобів;
- Токсикоманія і наркоманія;
- Ототожнення себе з авторитетною людиною, яка вчинила самогубство;
- Стан фрустрації або афекту у формі гострої агресії, страху, коли людина втрачає [контроль](#) над своєю поведінкою [15, стор 66].

Для встановлення причин суїцидальної поведінки важливе значення мають їх мотиви і приводи дозволяють судити про конкретні обставини, які призводять до цього. [Встановити](#) мотиви і причини не завжди вдається через [брак](#) відомостей.

Соціальна середовище визначається мікрокліматом у сім'ї, в трудовому або навчальному [колективі](#), станом соціальної сфери, дотриманням соціальної справедливості, [матеріальною](#) забезпеченістю і іншими об'єктивними обставинами, що впливають на поведінку людини, які він сам часто не в силах змінити.

1.8 Правопорушення

Однією з форм антисоціальної поведінки, яка спрямована проти інтересів суспільства в цілому чи особистих інтересів громадян, є правопорушення. У юриспруденції розрізняють правомірну і неправомірну поведінку громадян. Неправомірні дії (правопорушення) - такі [юридичні факти](#), які суперечать нормам права. Усі правопорушення діляться на злочини і провини.

На практиці злочини класифікуються за таких підстав:

1. за ступенем тяжкості: на тяжкі, менш тяжкі і не представляють великої суспільної небезпеки;
  2. за формою вини: на умисні і необережні;
  3. по об'єкту посягання цілям і мотивів: антидержавні корисливі насильницькі і ін
  4. за соціально-демографічними і [кримінологічних підставах](#): злочини дорослих та молоді, злочини неповнолітніх, первинні, повторні і рецидивна злочинність.
- [Злочин](#) - це протиправне, винну каране суспільно-небезпечне діяння, що посягає на охоронювані законом суспільні відносини і приносять їм істотної шкоди. Провина-це те [саме](#) протиправне і винне діяння, але не представляє великої суспільної небезпека. Провини регулюються нормами адміністративного, цивільного, трудового та ін галузями права. [Правопорушення](#) у формі провини виявляються в підлітків у зухвалій манері поведінки, лихослів'ї, забіякуватості, дрібній крадіжці, пияцтво, бродяжництво.

Підліткам та юнакам віком 14-18 років властива як корислива, так і насильницька [мотивація](#) протиправної поведінки. Корисливі правопорушення носять незавершений дитячий характер, оскільки відбуваються з-за пустощів і цікавості, не мотивуватися агресії. На сьогоднішній день до підлітковим і юнацьким правопорушення можна віднести викрадення автотранспорту, заволодіння предметами молодіжної моди (радіоапаратура, спортивний інвентар, модний одяг, гроші, солодощі, вино та ін). Насильницькі правопорушення викликаються потребами самоствердження, стадним почуттям, брехливо понятого боргу перед своєю компанією, недоліками виховання. Особливо в сім'ях, де нормою поведінки було пияцтво, грубість, жорстокість. До типових молодіжним насильницьким правопорушень можна віднести молодіжні «поняттям», які супроводжуються лайкою, насильством.

1.5 Особливості окремих форм соціальних відхилень

Розглянемо різні форми соціальних відхилень:

1. Культурні і психічні відхилення. Соціологів цікавлять, перш за все, [культурні](#) відхилення, тобто відхилення даної соціальної спільності від норм культури. [Психологів](#) же цікавлять психічні відхилення від норм [особистісної](#) організації: психози, [неврози](#) і так далі. Люди часто намагаються зв'язувати [культурні](#) відхилення з психічними. Наприклад, сексуальні відхилення, алкоголізм, наркоманія і багато інших відхилення в соціальній поведінці пов'язують з особистісної дезорганізацією, інакше кажучи, з психічними відхиленнями. Однак особистісна дезорганізація далеко не єдина причина поведінки, що відхиляється. Зазвичай психічно ненормальні

особистості цілком виконують усі правила і норми, прийняті в суспільстві, і, навпаки, для особистостей, психічно цілком нормальних, бувають, характерні дуже серйозні відхилення. Питання про те, чому це відбувається, цікавить як соціологів, так і психологів .

2. Індивідуальні та групові відхилення.

- Індивідуальні, коли окремих індивід відкидає норми своєї субкультури;
- Групове, розгляньте як конформне поведіння члена девіантної групи стосовно її субкультури (наприклад, підлітки з важких родин, які проводять більшу частину свого життя в підвалах. "Підвальна життя" здається їм нормальною, у них існує свій "підвальний" моральний кодекс, свої закони і [культурні](#) комплекси. У даному випадку в наявності групове відхилення від домінуючої культури, тому що підлітки живуть [відповідно](#) до норм власної субкультури).

3. Первинне і вторинне відхилення. Під *первинним* відхиленням мається на увазі поведінку, що відхиляється особистості, яке в цілому відповідає [культурним](#) нормам, прийнятим у суспільстві. У даному випадку чинені індивідом відхилення так незначні і терпимі, що він соціально не кваліфікується девіантів і не вважає себе таким. Для нього і для навколишніх відхилення виглядає просто маленькою витівкою, ексцентричністю або на худий кінець помилкою.

Вторинним відхилення називають відхилення від існуючих у групі норм, яке соціально визначається як девіантна.

4. Культурно схвалювані відхилення. Отклоняющеся поведінка завжди оцінюється з точки зору культури, прийнятої в даному суспільстві. Слід виділити необхідні якості і способи поведінки, які можуть призвести до соціально схвалюваним відхиленням:

- *Сверхінтелектуальність.* Підвищена інтелектуальність може розглядатися як спосіб поведінки, що приводить до соціально схвалюваним відхилень лише при досягненні обмеженого числа соціальних статусів.

Інтелектуальна [посередність](#) неможлива при виконанні ролей великого ученого чи культурного діяча, у той же час *сверхінтелектуальність* менш необхідна для актора, спортсмена чи політичного лідера;

- *Особливі схильності.* Дозволяють виявляти унікальні якості на дуже вузьких, специфічних ділянках діяльності.

- *Сверхмотивація.* Багато соціологів вважають, що інтенсивна мотивація часто служить компенсацією за позбавлення чи переживання, перенесені в дитинстві чи юності. Наприклад, існує думка, що [Наполеон](#) мала високу мотивацію до досягнення успіху і влади в результаті самотності, [випробуваного](#) їм у дитинстві, чи [Нікколо Паганіні](#) постійно прагнув до слави і пошани в результаті перенесених у дитинстві потреби і глузувань однолітків;

- *Особистісні якості* - особистісні риси і властивості характеру, які допомагають досягти узвишся особистості;

- *Щасливий випадок.* Великі досягнення - це не тільки яскраво виражений [талант](#) і бажання, але і їхній прояв у визначеному місці і в певний час.

5. Культурно осуджені відхилення. Більшість суспільств підтримує і

винагороджує соціальні відхилення, що виявляються у формі екстраординарних досягнень і активності, спрямованої на [розвиток](#) загальноприйнятих цінностей культури. Порушення ж моральних норм і законів у суспільстві завжди строго засуджувалося і каралося.

Глава II. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків

2.1 Основні підходи до профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків

Глобальні зміни, що відбуваються сьогодні в Росії, ведуть до перебудови психології людини (в тому числі й молодого), його поглядів, переконань, звичок, моральних цінностей і соціальних ролей. І якщо для одних [перетворення](#) не настільки болючі, то для інших вони стають особистою [трагедією](#), що призводить до дезадаптації та девіації.

Підлітки найбільш чутливі до соціальних і психологічних стресів. [Саме](#) в цьому віці спостерігається різке зростання [конфліктних](#), недисциплінованих, які не вміють володіти собою підлітків. У особливості трудновоспитуємих їх криються витоки алкоголізму, наркоманії, моральної деградації, правопорушень, злочинності.

Проблема девіантної поведінки підлітків займає одне з перших місць серед інших соціальних і психологічних проблем. Навіть враховуючи те, що в даний час дуже важко оцінити девіантні відхилення у молодіжному середовищі, можна сказати, що масштаби девіації ростуть за багатьма показниками. Так, згідно обшестатистическіім даними по країні серед молоді набули найбільшого поширення:

- Пияцтво і [алкоголізм](#) (у стадії залежності) - 15-20%;
- [Наркоманія](#) (епізодичне і регулярне вживання) від 1 / 4 до 1 / 3 до [100%](#) (по [Липецької](#) області відсоток наркоманів серед підлітків становить 10,2);
- Сексуальні відхилення - висока потентность (анонімні питання показують 10-15% підлітків мають [гомосексуальний](#) досвід;
- Бродяжництво (дромоманія) - [цифри](#) варіюються від 3,2 до 5 млн. дітей (по Росії «вуличних» дітей, які мають сім'ю і дах, але живуть на вулиці - до 2 млн.);
- Протиправна поведінка - [злочинне](#) ([кримінально](#) каране) - близько 50% підлітків і молоді.

Тому основним завданням вирішення даної проблеми девіантної поведінки підлітків стають превентивні заходи щодо попередження девіації, профілактика і, при необхідності, [психолого-педагогічна корекція](#).

[Особистість](#) підростаючого людини формується не у вакуумі, не сама по собі, а в навколишньому його середовищі. Остання має вирішальне значення для його виховання. Особливо при цьому належить роль малих груп, у яких [підліток](#) взаємодіє з іншими. Це сім'я, група студентів, неформальні групи спілкування. Труднощі поведінки підлітків можуть бути обумовлені особливостями тієї чи іншої сім'ї. Ці особливості відображаються в наявних класифікаціях неблагополучних сімей, де часто з'являються «важкі» діти.

Л.С. Алексеева розрізняє наступні види неблагополучних сімей: [конфліктна](#), аморальна, [педагогічно](#) некомпетентна і асоціальні сім'ї.

Г.П. Бочкарьова вважає, що є:

- 1) сім'я з неблагополучною емоційною [атмосферою](#), де батьки не тільки байдужі, але і грубі до своїх дітей;
- 2) сім'я, де немає емоційних контактів між її членами;
- 3) сім'я з нездоровою моральною атмосферою.

А.Є. Личко виділяє чотири неблагополучні ситуації в сім'ї

- 1) гіперопіка різних ступенів;
- 2) гіпоопіка, нерідко перехідна в бездоглядність;
- 3) [ситуація](#), що створює «кумира» сім'ї;
- 4) ситуація, що створює «попелюшок» в сім'ї.

Б.М. Алмазов виділяє чотири типи неблагополучних сімей:

- 1) сім'ї з недоліком виховних ресурсів;
- 2) [конфліктні](#) сім'ї;
- 3) [морально](#) неблагополучні сім'ї;
- 4) педагогічно некомпетентні сім'ї.

З.В. Баєрунас виділяє варіанти виховних ситуацій, які сприяють появі поведінки, що відхиляється:

- 1) відсутність свідомого виховного впливу на дитину;
- 2) високий рівень придушення і навіть насильства у вихованні, вичерпний себе, як правило, до підліткового віку;
- 3) перебільшення з егоїстичних міркувань самостійності дитини;
- 4) хаотичність у вихованні із-за незгоди батьків.

М. Раттер серед обставин, що сприяють появі «важких» дітей, відзначає сімейні [травми](#): конфлікти в сім'ї, брак любові батьків, смерть одного з них, батьківську жорстокість або просто непослідовність виховання, перебування у дитячому будинку і т.д.

На наш погляд, найважливіша роль у цій справі соціалізації та попередження розвитку девіантної поведінки повинна належати школі.

По-перше, в школі дитина проводить значну частину часу, взаємодіє з дорослими і однолітками, тобто засвоює багато норм поведінки в соціумі.

По-друге, [саме заклад](#) є основним офіційним інститутом виховання, через які транслюються прийняті в суспільстві норми, правила, [моральні](#) цінності і т.д.

По-третє, професійний [колектив](#) (вчителя, [психологи](#) та соціальні педагоги) - це фахівці не тільки в галузі викладання певних предметів, але ще й в області виховання і розвитку особистості.

У даній главі розглядаються основні визначення і форми [психокорекційної](#) роботи, представлена приблизна схема практичної роботи [психолога](#) з девіантною підлітками, тому що [саме психолог](#) є головним напрямним у вищевказаному [процесі](#).

Корекція девіантної поведінки є соціально-педагогічним та [психологічним](#) комплексом взаємопов'язаних, взаємообумовлених операцій та процедур, спрямованих на регуляцію мотивацій, ціннісних орієнтацій, установок і поведінки особистості, а через неї - на систему різних внутрішніх спонукань, регулюючих і коригувальних особистісних якостей, що характеризують відношення до соціальних дій і вчинків.

Відомий вітчизняний вчений-педагог В. П. Кащенко ще в 30-х роках розробив

класифікацію методів корекції. Він об'єднав їх у дві групи: [педагогічні](#) та психотерапевтичні [[Педагогічні](#) методи]:

1. Метод громадського впливу (корекція активно-вольових дефектів, корекція страхів, метод ігнорування, метод культури здорового сміху, корекція нав'язливих думок і дій, корекція бродяжництва, самокорекція).
2. [Спеціальні](#) або частнопедагогічні методи (корекція недоліків поведінки, корекція нервового характеру)
3. Метод корекції через працю.
4. Метод корекції шляхом раціональної організації дитячого колективу.

Психотерапевтичні методи:

1. Навіювання і самонавіювання.
2. Гіпноз.
3. Метод переконання.
4. Психоаналіз.

Корекційна робота в підліткових та молодіжних девіантних групах включає наступні етапи:

1. Формулювання соціально-педагогічної і психологічної проблеми.
2. Висування гіпотез про причини девіантної поведінки.
3. Діагностичний етап.
4. [Вибір](#) методів і технологій корекційної роботи.
5. Використання методів, методик і технологій корекційної роботи.
6. Розробка програми.
7. [Здійснення](#) цієї програми.
8. [Контроль](#) за ходом та ефективністю програми.

У зарубіжній і вітчизняній науці описані загальні принципи і методи корекційної роботи з важковиховуваними дітьми та підлітками. Головні з них такі:

- Принцип системності корекційних, профілактичних і розвиваючих завдань;
- Єдність діагностики і корекції, корекції і розвитку;
- Єдність віково-психологічного та індивідуального у розвитку;
- Принцип корекції «зверху вниз» (створення зони найближчого розвитку);
- Принцип корекції "знизу вгору» (тренування вже наявних здібностей);
- Діяльний принцип [здійснення](#) корекції;
- Морально-гуманістична спрямованість психолого-педагогічної допомоги;
- [Розуміння](#) і співчуття;
- [Прагматизм](#) психолого-педагогічного впливу;
- Своєчасність психолого-педагогічної допомоги і підтримки;
- Принцип зростання складності;
- Облік обсягу і ступеня різноманітності матеріалу та ін

Осіпова А. А. у книзі «Загальна психокорекція» систематизує різні види і функції психокорекції

За змістом розрізняють корекцію:

- Пізнавальної сфери;
- Особистості;
- Афективно-вольової сфери;
- Поведінкових аспектів;

- Міжособистісних відносин:

- 1) внутрішньогрупових взаємин (сімейних, подружніх, колективних);
- 2) дитячо-батьківських відносин.

За формою роботи розрізняють корекцію:

- Індивідуальну;
- Групову:

- 1) в закритій природного групі (сім'я, клас);
- 2) у відкритій групі для учасників з подібними проблемами;
- 3) змішану форму (індивідуально-групову).

За наявності програм:

- Програмовану;
- Імпровізовану.

За характером управління коригуючими впливами:

- Директивну;
- Недирективну.

За тривалістю:

- Надкоротких (надшвидко) - кілька хвилин або годин;
- Коротку (швидко) - кілька годин чи днів;
- Тривалу - кілька місяців;
- Наддовго - рік або більше.

За масштабом вирішуваних завдань розрізняють психокорекцію:

- Загальну (заходи общекорекційного порядку);
- Приватну (набір психопедагогічних впливів, що представляють собою адаптовані для даного віку психокорекційні прийоми і методи);
- Спеціальну (комплекс прийомів, методик і організованих форм роботи з учасником або групою одного віку, які мають схожі проблеми).

Далі можна виділити:

Психокорекційні комплекс, що включає в себе чотири основні блоки.

1. Діагностичний. Мета: діагностика особливостей розвитку особистості, виявлення чинників ризику, формування загальної програми психологічної корекції.

2. Установчий блок. Мета: спонукання бажання взаємодіяти, зняття тривожності, формування бажання співробітничати і щось змінити у своєму житті.

3. Корекційний блок. Мета: гармонізація та оптимізація розвитку клієнта, перехід від негативної фази розвитку до позитивної, оволодіння певними способами діяльності.

4. Блок оцінки ефективності корекційних впливів. Мета: Вимір психологічного змісту та динаміки реакцій, сприяння появі позитивних поведінкових реакцій і переживань, стабілізація позитивної самооцінки.

Очевидно, що основою роботи з девіантними підлітками повинна стати програма, спрямована на психологічну корекцію девіанта.

Що розуміється під психологічною корекцією?

«Корекція» в перекладі з латинської мови - поправка, часткове виправлення або зміна (лат. correctio).

Психологічна корекція - це система заходів, спрямованих на виправлення

недоліків психології або поведінки людини з допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. [Психокорекції](#) підлягають недоліки, що не мають органічної основи і не представляють собою такі стійкі якості, які формуються досить рано і надалі практично не змінюються [23, стор 388].

Основна відмінність психокорекції від впливів, спрямованих на [психологічний розвиток](#) людини, полягає в тому, що [психокорекція](#) має справу з вже сформованими якостями особистості чи видами поведінки і спрямована на їх «переробку». Основне ж завдання розвитку полягає в тому, щоб при відсутності або недостатньому розвитку сформувати в людини потрібні психологічні якості.

У той же час корекція може бути складовою частиною навчально-виховного процесу і виступати як цілісне [педагогічне](#) явище, спрямоване на зміну особистості, яка формується дитини. Розглянемо деякі аспекти педагогічного впливу більш докладно.

У рамках єдиного педагогічного процесу корекція виступає як сукупність корекційно-виховної та корекційно-розвиваючої діяльності.

Корекційно-виховна діяльність охоплює всю сукупність заходів педагогічного впливу на особистість дитини з відхиленнями у поведінці. Вона спрямована як на зміну пізнавальних здібностей (особливо у молодшому віці), так і його емоційно-вольової сфери, поліпшення індивідуальних [особистісних](#) якостей, а так само на розвиток його інтересів і схильностей. Слід зазначити, що навчальна діяльність у підлітковий період залишається провідним видом діяльності в абсолютній більшості дітей та підлітків.

Однак, як свідчить [статистика](#) і наукові дослідження, школа поступово втрачає свої громадські позиції, знижуються її соціальна роль і референтна значимість у розвитку і формуванні особистості дитини, у виховному впливі на педагогічно запущених і важковиховуваних підлітків. Понад 40% учнів з девіантною поведінкою до навчання ставляться байдуже, близько 20% школярів навчаються у школі з явним небажанням, а понад 15% учнів ставляться до навчання негативно. Серед різноманіття причин такого ставлення до навчальної діяльності у підлітків з відхиленою поведінкою одним з найбільш значущих фактів є їх систематичне відставання від темпів освоєння шкільної програми, прогалини в [знаннях](#), стійка неуспішність (і як причина, і як показник педагогічної занедбаності подростов). Звідси знижений інтерес до навчання, ослаблена мотивація навчально-пізнавальної діяльності, відзначається високий рівень конфліктності в навчальному процесі з вчителями і однокласниками. Таким чином, «освітньо-корекційна діяльність у ході навчально-виховного процесу являє собою єдиний процес емоційного, оперативного і змістовного властивості, що дає можливість коректувати не тільки зовнішню сторону навчально-пізнавальної діяльності, яка виявляється у виконанні навчальних завдань, а й внутрішню, що виражається в відношенні учнів до навчального предмета взагалі і в школі зокрема».

Поряд з навчально-пізнавальною діяльністю підлітки з девіантною поведінкою є учасниками та інших видів діяльності: суспільно-корисної, трудової, спортивно-оздоровчої, художньо-естетичної, ігрової та ін

Корекційна спрямованість позаурочної виховної роботи полягає в тому, що

педагогічно запущеним і важковиховуваною підліткам надається можливість задовольнити свої інтереси, реалізувати свої потреби, проявити свої [здібності](#), оцінити самого себе і бути оціненим іншими в ході участі в позакласній роботі, нарешті, спробувати знайти оптимальний варіант взаємин з однолітками і вчителями і вибрати прийнятну форму поведінки.

Позаурочна виховна діяльність (на відміну від навчально-пізнавальної) надає можливість підлітку не тільки свободи вибору дії, але і створює умови для вправи та тренування певних емоційно-вольових і морально-поведінкових якостей, виконання загальноприйнятих вимог, дотримання норм міжособистісних відносин.

Доцільно відзначити, що участь у морально-правовій діяльності формує систему знань про моральні норми і правила, про естетичні вимоги до людини, розвиває ставлення до інших людей, до самого себе, моральних норм і загальнолюдських цінностей, формує основи культури поведінки, а також є профілактикою ранніх правопорушень та девіантної поведінки підлітків.

Використовуючи ті чи інші прийоми і методи педагогічного впливу в корекційній роботі з молодими «девіантом», необхідно враховувати і те, що методи виправлення особистості впливають як на [свідомість](#), почуття, поведінку, так і на розвиток особистості в цілому. Комплексне застосування методів робить їх засобом перебудови особистісної системи підлітків.

А.Д. Гона виділяє чотири групи методів, спрямованих на виправлення відхиляється поведінки особистості:

- Метод руйнування негативного типу характеру (метод «вибуху» (по А. С. Макаренка) та метод реконструкції характеру);

- Метод перебудови [мотиваційної](#) сфери та самосвідомості:

а) об'єктивного переосмислення своїх достоїнств і недоліків;

б) переорієнтовки самосвідомості;

в) переконання;

г) [прогнозування](#) негативної поведінки;

- Метод перебудови життєвого досвіду:

а) розпорядження;

б) обмеження;

в) перенавчання;

г) переключення;

д) регламентації способу життя;

- Метод попередження негативного та стимулювання позитивної поведінки:

а) заохочення і покарання;

б) змагання;

в) позитивної перспективи.

А.Д. Гона зазначає, що поєднання індивідуального

та [колективного](#) педагогічного і психологічного впливу, застосування різних форм, методів і видів позанавчальної діяльності в корекційно-педагогічній та психологічній роботі з підлітками з відхиленою поведінкою посилює її результативність, допомагає зробити процес подолання недоліків у розвитку особистості та девіацій у поведінці підлітків реальним, дієвим, а завдання з формування позитивних якостей його особистості

цілком здійсненними Особлива роль у психокорекційної роботи з девіантними підлітками відводиться сім'ї. Слід зазначити, що результативність корекції спілкування в сім'ях підлітків з девіантною поведінкою залежить від вмiлого поєднання як прямого (психологічне освіта батьків), так і опосередкованого (здійснюється через підлітків, через організацію спільної діяльності та спілкування дітей і дорослих в сім'ї, в школі, за місцем проживання) впливу на сім'ю.

2.2 Корекційна програма

Досвід в роботі з девіантними підлітками в системі освіти, узагальнення досвіду, призвели до спроби створення цілісної корекційної програми. Запропонована програма орієнтована на найбільш складних дітей та підлітків, що відносяться за своїми соціальними та психологічними характеристиками до групи ризику. Виділені компоненти, з одного боку є загальними, а з іншого - можуть бути творчо видозмінені в залежності від віку підлітка і умов реалізації програми.

Мета: корекція девіантної поведінки підлітків, психологічна і соціальна адаптація девиантов, гармонізація емоційної сфери особистості, підвищення особистісного статусу.

Завдання:

1. Розвиток у підлітків здатності до емоційної і поведінкової саморегуляції, співпраці, адекватному прояву активності, ініціативи та самостійності.
2. Зниження тривожності, емоційно-психічної напруги в різних ситуаціях.
3. Розширення сфери самосвідомості та підвищення впевненості у своїх можливостях.
4. Підвищення соціально-психологічної компетентності підлітків і розвиток здатності ефективно взаємодіяти з оточуючими.
5. Розвиток здатності до самоврядування; формування адекватних способів реагування в ситуаціях взаємодії з однолітками і дорослими.
6. Розвиток навичок рефлексії, прийому та подачі конструктивної зворотнього зв'язку.
7. Розвиток навичок впевненої поведінки, уміння добиватися результатів.
8. Оптимізувати позитивний досвід, нівелювати досвід девіантної поведінки; створити і закріпити позитивні зразки поведінки.

Принципи організації роботи в групі

1. Недирективності позиції провідного групи.
2. Принцип урахування психофізіологічних особливостей підлітків.
3. Принцип довірчого стилю і щирості у спілкуванні.
4. Принцип безоціночного відносини учасників один до одного.
5. Принцип стимулювання самостійних висновків і виборів.
6. Принцип «зворотного зв'язку».
7. Принцип «тут і зараз» (дозволяє обмежити групову дискусію подіями, що відбуваються у цій групі і в даний момент).
8. Принцип висловлювання від своєї особи (виняток мовних форм, типу: «ми», «на нашу думку» і т. п.).

9. Принцип акцентування мови почуттів ([опис](#) власного емоційного [стану](#)).
10. Принцип довірливості.
11. Принцип конфіденційності (не обговорювати те, що відбувається в групі за її межами).
12. Принцип «Стоп!» (Дає право члену групи не [відповідати](#) на будь-яке питання або не [брати](#) участь у роботі).

Пропонована програма призначена для роботи з девіантними підлітками. Вона має 5 блоків, 3 з яких - основні.

1. Вступна частина призначена для знайомства з тренінговою групою та активізацію на подальшу роботу.

Основні:

2. Емоційний блок, який націлений на зміну сформованого позитивного ставлення у школярів до девіантної поведінки, на негативне.

А.С. Макаренко у своїй роботі «Про вибух» зазначав, що причиною даної поведінки є «дефективність» свідомості, що виникла в результаті соціальних явищ, деформації відносин між особистістю та суспільством. На думку Макаренка, «Єдиним методом є в такому випадку не оберегати це дефективне ставлення, не дозволяти йому рости, а знищити його, підірвати»

Змінилося ставлення у підлітка потрібно закріпити в поведінці. На це спрямований:

3. Поведінковий блок. Його мета: блокувати підживлення негативного досвіду у поведінці та сформувати інші поведінкові форми.

Після того, як досвід «підірваний», змінено форми поведінки, з'являється можливість звернутися до особистості підлітка, його самосвідомості, самооцінки, і через стимуляцію самовиховання до самовдосконалення особистості. Це:

4. Когнітивний блок, метою якого є розкриття моральних аспектів підлітка.

5. Заключна частина: підведення підсумків спільної роботи, [ритуал прощання](#) і чаювання.

Основні етапи організації роботи:

1. Попередній етап:

- Ознайомлення із запитом вчителя, батька на реабілітаційну та абілітаційну роботу;
- Спостереження, відвідування уроків, бесіда з учнями.

2. Етап первинної діагностики:

- Діагностика за методиками ПДО, СОП, проєктивна методика «Неіснуюче тварина»;

3. Етап корекції типового плану та змісту роботи.

4. Етап реалізації корекційно-розвиваючих заходів:

- Бесіди;
- Проблемно-орієнтовані тренінги;
- Вправи із саморегуляції;

5. Заключний етап:

- Підсумкова діагностика підлітків;
- Вироблення рекомендацій викладачам;
- Індивідуальне [консультування підлітків](#) на їх запит;

- Індивідуальна робота з батьками;
- Виступ психолога на педраді
- Підведення підсумків, виділення завдань психолого-педагогічного супроводу проблемних підлітків

Кожне заняття має 3 етапи.

Перший етап - розминка 10 хвилин.

Мета: [створення позитивного настрою](#) учасників на роботу в групі, створення в групі атмосфери довіри.

Другий етап - основний. Його тривалість - 30-40 хвилин.

Мета: даний етап заняття спрямована на вирішення завдань, поставлених у цій програмі.

Сюди включена теоретична частина (бесіди, міні-лекції), позначені в програмі і практична частина, що складається з тренінгових вправ і рольових ігор. Дозвіл проблемних ситуацій. Перехід від негативного стану (якщо є) до позитивного. Можуть бути використані завдання з елементами муз-терапії та арт-терапії з метою запобігання можливого перенапруги учасників групи.

Третій етап - заключний - 10-15 хвилин.

Мета останнього етапу: підведення підсумків роботи.

[Рефлексія](#) (зворотний зв'язок), власна [оцінка](#) подій, [обмін](#) думками, інтеграція досвіду, отриманого на занятті, закріплення позитивного стану і ритуал прощання. Отримання домашнього завдання.

Склад групи

У тренінгову групу можуть входити підлітки від 14 до 17 років у кількості від 8 до 14 осіб. Бажано, щоб група була різностатевою.

Тривалість занять від 45 до 60 хвилин.

Заняття проводяться 1 раз на тиждень.

Загальне в організації занять

Через необхідність адаптації тренінгу до реальних умов школи, бажано, щоб кожне заняття мало логічно завершену структуру. Це дає можливість робити значні перерви між зустрічами.

Кожна [зустріч](#), крім першої, повинна починатися з короткої рефлексії - ведучий запитує учасників про їх стан, як вони відпочили, що цікавого сталося в їхньому житті і т. п. Можна робити у вигляді експрес-діагностики - оцінка свого настрою за п'ятибальною шкалою.

Потім ведучий повідомляє мета даної зустрічі і переходить до подальшої роботи і подальшим вправам.

В кінці кожного заняття, а іноді після чергового вправи, провідному бажано виділяти час на [рефлексію](#) (вислів учасниками свого ставлення до подій).

Закінчувати заняття найкраще вправою на емоційний єдність, спрямоване на позитивне ставлення до себе і оточуючих, потім можна провести повторну експрес-діагностику, про стан учасників в даний момент, задоволеність тим, що відбувається на занятті.

Під час заняття, з метою зняття втоми, напруги, а також для більш швидкого включення в роботу, рекомендується використовувати ігри-розминки.

Можна запропонувати учасникам вести будинку щоденник, в якому описувати все те, що відбувається з ним у групі, свої почуття, думки, аналізувати причини

виникнення тих чи інших переживань, реакцій на події. Крім того, в кінці заняття ведучий пропонує учасникам завдання на самопізнання, яке спрямоване або на закріплення отриманих знань і умінь, або на підготовку до наступної зустрічі.

У ході проведення занять ведучий повинен чітко усвідомлювати своє основне завдання - надання допомоги групі в спільному пошуку, в навчанні .

Перш ніж приступати безпосередньо до самих занять, [керівнику](#) групи (тренеру) необхідно зустрітися з майбутніми учасниками. У ході попередньої бесіди психолог роз'яснює завдання майбутньої роботи, принципи, на яких вона буде базуватися. У доступній для студентів формі необхідно пояснити, чим вони будуть займатися. Обов'язково обумовити питання добровільної участі. На попередній зустрічі потрібно у майбутніх учасників сформулювати установку на подальшу роботу: зацікавленість в успіху тренінгу, підготувати до емоційних навантажень.

Обумовлюється і [періодичність](#) подальших зустрічей.

Взаємодія з адміністрацією училища полягає в необхідності надання матеріальної допомоги: виділення приміщення, музичне обладнання, постачання канцелярським приладдям та ін

Висновок

В даний час більшість дослідників вказують на взаємозумовленість девіантних вчинків і деструктивних соціально-політичних процесів, що відбуваються в суспільстві. При цьому часто вказується на те, що зростання тих чи інших порушень є результатом витрат і помилок у здійсненні соціально-економічних реформ, а в числі причин особливе місце відводиться зниженню життєвого рівня громадян, порушення сформованого балансу сил між інститутами виховання, кризи традиційної системи цінностей.

У зв'язку з цим на перше місце у вирішенні питань профілактики висуваються [економічні](#) заходи реформування суспільних відносин, необхідність підвищення матеріального рівня і соціальної захищеності російських громадян.

Спостереження за підлітками, що доставляються в закриті виховно-профілактичні заклади та перебувають в умовах, не пов'язаних з ізоляцією, показує, що [матеріальний](#) достаток, високе соціальне становище батьків не є гарантією дотримання дітьми соціальних норм.

Ось чому в числі причин зростання девіантної поведінки особливо слід виділити недоліки виховної роботи з дітьми та підлітками.

Краща [профілактика девіантної поведінки](#) - це цілеспрямоване організоване з чітким визначенням засобів, форм і методів виховання вплив. Причому попереджувальні можливості виховання набагато ефективніше інших засобів стримування, оскільки заходи правової профілактики, як правило, кілька запізнюються і починають діяти тоді, коли вчинок вже складений. Для того, щоб "спрацьовували" правові заходи попередження, вони повинні бути включені у свідомість підлітка, стати частиною його переконань, досвіду, що можна досягти шляхом цілеспрямованого виховного впливу.

Відносини взаємної довіри і поваги руйнують асоціальні установки у неповнолітніх. Важливо дати їм можливість відчувати, що вони потрібні і корисні людям і всьому суспільству. Хочеться звернути увагу, що у вихованні підростаючого покоління головне не тільки те, наскільки розумним, які знають, освіченим і наполегливим у досягненні своїх життєвих цілей буде людина, але і те, чи буде він добрим, чуйним, чи буде він співпереживати іншим.

Доброта і чуйність не з'являються самі по собі, вони виховуються, і основну роль у цьому відіграє [батьківська любов](#) - [любов](#) не на словах, а на ділі. Якщо батьки не формують у дітей (в першу чергу за допомогою власного прикладу) доброзичливого, серцевого, м'якого ставлення до людей, то дитина росте жорстоким, черствим, агресивним.

Навколишнє соціальна мікросфера, [психологічний клімат](#) у сім'ї, умови виховання, стосунки з батьками та педагогами - все це відбивається на дитині. І якщо ми виключимо поганий вплив, якщо ми будемо обережно ставитися до своїх і чужих дітей, то можемо бути впевненими в тому, що виростимо гарну зміну активних і працьовитих людей. Характер дітей в руках дорослих - хай ці руки будуть ніжними, розумними і справедливими!

Список використаної літератури

1. Бадмаев С.А. [Психологічна](#) корекція поведінки, що відхиляється школярів. - М.: Магістр, 1999. - 96 с.
2. [Богданова](#) О. С. Про моральному вихованні підлітків. - М.: Просвещение, 1979. - 111 с.
3. Волков Б.С. [Психологія](#) підлітка. - М.: [Педагогічне товариство](#) Росії, 2001. - 160 с.
4. Виховання важкої дитини: Діти з девіантною поведінкою / Под ред. М.І, Рожкова. - М.: Владос, 2001. - 240 с.
5. Гарифуллин Р.Р. Прихована [профілактика наркоманії](#): Практичний посібник для педагогів і батьків. - М.: ТЦ Сфера, 2002. - 64 с.
6. Гона А.Д. І ін Основи корекційної педагогіки: Учеб. Посібник для студ. / А.Д. Гона, М. М. Ліфінцева, Н. В. Ялпаева; Під ред. В. А. Слестеліна. - М.: Академія, 1999. - 280 с.
7. Галагузова М.А. [Соціальна педагогіка](#). - М., 1994.
8. Гіппенрейтер Ю.Б. Введення в загальну психологію. - М: 1997.
9. Змановский Є.В. Девиантологія ([Психологія](#) відхиляється). - М.: Академія, 2003. - 288 с.
10. Ігри - навчання, тренінг, дозвілля ... / Под ред. В. В. Петрусінського. - М.: Нова школа, 1994. - 368 с.
11. Касаткін В. М. та ін Здоров'я: Програма профілактики [паління](#) в школі. - М.: 2003. - 132 с.
12. Касаткін і ін Здоров'я: Попередження вживання алкоголю та наркотиків у школі. - М., 2003. - 136 с.
13. Кащенко В.П. [Педагогічна](#) корекція: виправлення недоліків характеру в дітей і підлітків: посібник для студ. середовищ. і вищ. пед. навч. закладів. - М.: Видавничий центр «Академія», 2000. - 304с.
14. Коджаспірова Г.М. [Педагогічний словник](#) - М: 2000.
15. Кондрашенко В.Т. Девіантна поведінка у підлітків. Соціально-психологічний і психіатричний аспекти. - Мінськ, 1988.
16. Корекційна [педагогіка](#) в початковій освіті: Учеб. посібник для студ. середовищ. пед. навч. закладів / Г.Ф. Кумаріна, М.Е. Вайнер, Ю.М. Вьюнкова та ін; Під ред. Г.Ф. Кумаринів. - М.: Видавничий центр «Академія», 2003. - 320с.
17. Лідерса А.Г. [Психологічний](#) тренінг з підлітками: Учеб. посібник для студ. вищ. навч. закладів. - М.: Академія, 2003. -256 С.
18. Личко А.Є. Психологія та акцентуації характеру у підлітків. - Л.: 1983.
19. Макаренко А.С. [Педагогічні](#) твори. Т. 3, с. 158.
20. Мухіна В.С. Вікова психологія. - М., 2000.
21. Немов Р.Н. Загальні основи психології. - М., 1999.
22. Овчарова Р.В. Технології практичного освіти психолога. - М.: 2000.
23. Осіпова А.А. Загальна психокорекція: Учеб. посібник для студентів вузів. - М.: ТЦ Сфера, 2002. - 512 с.
24. Панфілова М.А. Ігротерапія спілкування: Тести та корекційні гри. Практичний посібник для психологів, педагогів та батьків. - М.: ГНОМ і Д, 2001. - 160 с.
25. [Психокорекційна](#) та розвиваюча робота з дітьми: Учеб. посібник для студ.

середовищ. пед. навч. закладів. / Под ред. І. В. Дубровиной. - М.: Академія, 2001. - 160 с.

26. Шакурова Н.В. Методика і [норма](#) роботи соціального педагога. - М.,